

НАСЕЉАВАЊЕ ОКОЛИНЕ БАРА И УЛЦИЊА И НАЧИН РЕГУЛИСАЊА ОДНОСА НА ЗЕМЉИ*

(послије 1878. године)

I

Положај насељеника у Барском пољу

Ослобођењем Бара, крајем децембра 1877, многи беземљашци су рачунали да ће успјети да се тамо населе, у плодном крају са благом климом, али је врло мали број успио да то учини. Прије свега, недостајала је земља потребна за насељавање, а ни оно земље што је оглашено државном није дијељено према правилнику, нити на основу познавања прилика оних којима је земљу требало дати. Прије уласка црногорске војске у Бар, одселио се на турску територију велики број породица турских држављана. Изгледало је да ће се њихова имања уступити Црногорцима, жељним земље за обраду, али су то онемогућиле обавезе наметнуте чл. 30. Берлинског уговора, у првом реду, а и непостојање довољно проученог гледишта о овом питању. Поједини исељеници убрзо су почели да се враћају на своја имања. Неки од њих су одмах примали црногорско држављанство, а неки то нијесу учинили ни касније. До краја јуна 1879. још се нијесу биле вратиле 83 исељене породице из Бара и непосредније околине.¹ Поједине црногорске породице које су већ биле насељене морале су се, због повратка

* Подаци за овај прилог узети су из следећих архивских фондова:

Архива СР Црне Горе: Министарског савјета, Министарства унутрашњих дјела (МУД), Министарства иностраних дјела (МИД), Министарства финансија, Министарства војног, Посланства у Цариграду и Управе двора и

Архивског одјељења Музија на Цетињу: Молбенице. — Преписка је углавном вођена између функционера ових органа и представника власти у Бару и Улцињу, па у напоменама није посебно навођено ко коме и кад пише у циљу рјешавања неког постављеног питања у вези са предметом овога прилога.

Напомињемо да је о питањима из ове области писао др Ж. Булајић у својој књизи *Аграрни односи у Црној Гори (1878—1912)* (Титоград 1959). — Више докумената коришћених у овом прилогу, посебно о насељавању, садржи мање или више карактеристичне појединости о политици црногорске владе, што у толикој мјери није захтијевало основно питање поменутог рада.

¹ МУД 1879, II, 130. Види: др Ж. Булајић, нав. д., 126.

власника, селити на другу земљу, док и та не би била враћена новим повратницима. Није било утврђено какве, чије и колике количине земље могу доћи у обзир за насељавање. На примјер, књаз је даровао Тому Ивову Бајици четири рала земље и кућу, али је овај остао без дара чим се ранији власник вратио из Турске. Томо је добио другу земљу, али је и са ње доласком власника дигнут.² Поводом започетог спора са власником други пут добијене земље, Хајрадинагићем, војвода Машо Врбица, тадашњи министар унутрашњих дјела, јавио је капетану у Бару да Бајица тражи да ради земљу код некога другог према погодби, а ако не би ни то нашао, нека иде у Никшић, гдје ће наћи земљу за себе. Даље је истакнуто да ће Томо Бајица, ако дође на давију, платити сву штету учињену на имању Хајрадинагића, на чијој је земљи радио под одређеним обавезама.³ Многи су на сличан начин дигнути са земље, која им је због заслуга и сиротиње била дата на дар од књаза и државе, тако да је њихово поновно насељење било за књажевске власти много теже од оног раније.

Привременим насељеницима и даље је говорено да се могу населити и привремено радити исељеничка имања све док власници не дођу и затраже их. Не види се да ли је уложени рад око уређивања имања, побољшања земљишта (ђубрење, крчење, подзиђивање) ма на који начин надокнађиван привременим насељеницима, сем што је у једној ранијој наредби⁴ било речено да се у случају повратак мухацира,^{*} половина прихода са земље оставља онима који су је сијали. Неки насељеници нијесу хтјели ни да чују о напуштању имања која им је књаз дао, иако привремено, позивајући се на његов ауторитет и свој рад уложен око уређивања имања.⁵

Нарочито је тежак био положај једног већег броја фамилија из Бјелопавлића, из батаљона Јовице Маркова, којима се, иако су биле гладне, није могла пружити никаква помоћ, нити да им се ма чим у сусрет изиђе, сем наређењем капетанима да не дозвољавају пресељења породица без игдје ишта.⁶ Истина, у једном писму капетана Пера Ускоковића из Бара јављено је војв. Машу да неколико државних имања ради народ и за то плаћа приход, али да су и поред те земље, углавном доста слабе, многи примом-

² МУД, 1879, III, 116; 1881, III, 7.

³ МУД, 1881, III, 15.

⁴ МУД 1881, IV, 33; МУД 1879, IV, 190.

* Мухацир (ар.) избјеглица, исељеник.

⁵ МУД, 1881, III, 154. — Поводом некољданских свечаности, 1905, књаз је наредио да дароване земље пређу у потпуну својину обдареника, о чему им је Обласна управа у Бару имала да изда увјерење (МУД, 1905, 5453). Напомињемо да у документима о овом питању није свугдје јасно речено кад је појединцу књаз давао земљу „на дар“, као што је то било, на примјер, у Никшићу, у ком је случају држава примала на себе све обавезе дарованог према власнику (плаћање доходака), а кад му је она била дата „под четвртину“. Насељеник у околини Никшића није требало да страхује да ће бити дигнут са обрађиваног имања, што није био случај у Бару.

⁶ МУД 1881, V, 56..

рани да траже другу, „турску и латинску да раде наполи“, док је беговска земља под Курилом даривана војводи Петру Вукотићу, али зато што на њој није било воде појединци су тешко пристајали да је раде, док је државне која се није радила имало свега 20 рала.⁷

Привремени насељеници на имањима чији се власници још нијесу вратили плаћали су држави одређени дио прихода, иако је њихов положај био заиста тежак, без потребног инвентара, и мада се радило о породицама са по више чланова.⁸ Излази да су финансије државе биле више заинтересоване да насељеници дуже остану на привремено датој земљи, јер су од њих добијале процент прихода који би насељеник иначе давао власнику, ако би је тада могао обрађивати, и још порез који су насељеници као црногорски држављани морали плаћати.

Окружни суд у Бару редовно је још од средине 1879, према протоколу прихода који су припадали држави, слао одређене износе старјешини финансија Ђуру Церовићу. На примјер, за ту годину Суд је послао 406 фиорина на име прихода од јесењих пашишта и жита, а идуће године је, усљед повратка мухаџира који су захватили и ону земљу коју је држава сматрала својом, директно је дајући другом под аренду, тај износ знатно опао.⁹ Окружни органи упутили су министру унутрашњих дјела 400 фиорина само од продатог уља, које су закупуљивали поједини трговци, склапајући уговоре са државом.¹⁰

Суд је наплаћивао приходе са државног дијела имања Мехмеда Мурсела.¹¹ Још се помиње да је као својину држава сматрала 10 рала баштине у зубачкој капетанији и Мркојевићима, као и двије косе ливаде у Зупцима.¹² И друга имања или дјелове имања држава је сматрала за своје, иако је нешто од тога било напуштено или експрописано, углавном за потребе двора на Тополици.¹³ Највјероватније је да је у ту сврху извршена експропријација дијела земље коју су Спичани имали у Барском пољу, за коју је Министарство финансија исплатило власницима 46 перпера.¹⁴ У исту сврху је престолонаследник Данило од марта до августа 1911. купио у Бару од 44 приватника 116 и по рала и 285 коријена маслина за 29.958 перпера и 72 паре.¹⁵

⁷ МУД 1881, I, 64. Види: Ж. Булајић, нав. д., 128.

⁸ Протокол Мин. војног 1882, 43.

⁹ МУД 1881, III, 113.

¹⁰ МУД 1881, IV, 5.

¹¹ МУД 1892, I, 123.

¹² МУД 1892, I, 196.

¹³ МУД 1892, IV, 768, 1065.

¹⁴ Дјеловодник МИД-а 1912, 2662.

¹⁵ Управа двора 1911, II.

Вакуфска имања

Поред ових већих, у Бару и околини постојала су и вакуфска имања, која су се налазила под управом црногорског муфтије. Вакуфска имања дијелила су се на општа и посебна. Под општим добрима разумијевала су се она која су служила свима, (и становницима друге вјере) као што су то: воде, путеви и мостови. Стратељи (опуномоћници) вакуфских имања су сваког првог марта подносили комисији рачуне (члан комисије био је и један државни чиновник). Вакуфски новац који је издаван на добит морао је бити осигуран троструком залогом. Приходи од посебних вакуфских имања трошени су за исплату имама, одржавање кандила у џамијама, мејтефа и др. Вакуфска добра се по правилу нијесу смјела продавати.¹⁶ Поједина мања имања са истом намјеном такође су била под надзором окружних муфтија.

У Бару је 1908. било 12 мухамеданских задужбина. Вакуфска имања на подручју Бара имала су те године 2.404 коријена маслина. Само задужбина Зејнел-бега Аверића имала је 1901. да да на добит 4.743 фиорина и 83 новчића, док су четири друге имале исте године главницу од 47.537 гроша и 86 пара.¹⁷ Укупна вриједност маслина ових задужбина 1895. била је 94.989,07 гроша.¹⁸ Из једног извјештаја из 1902. види се да је главно имање вакуфа вриједјело 9.863 фиорина и 3 новчића. Свега прихода за ту годину било је 1798 фиорина и 83 новчића.¹⁹ Појединци, раније чувари вакуфских имања, насељени у Скадру после 1878, тражили су на основу прилаганих царских берата да им се пошаљу приходи са ових имања за више година.²⁰ Министарство унутрашњих дјела било је врло заинтересовано за начин газдовања приходима вакуфских имања, нарочито новцем: да ли да се убрана добит придаје главници тих фондова и даје на нову добит, или да се главница од дужника наплаћује и употребљава у друге сврхе.²¹ Министарство је још раније поклањало посебну пажњу уређењу добара барске општинске управе, истичући у првом реду задатке заштите и чувања разних задужбина. У ту сврху тражено је од Зејнел-бега, окружног капетана у Бару, да пошаље податке о томе који су људи и кад нешто завјештали, у чему је завјештање и са каквом је намјеном, шта је од тога учињено и гдје је оно што још није утрошено, ко и како газдује тим завјештањима, расту ли њихови приходи и др. Најзад, Зејнел-бегу је стављено на знање да ће држава, у случају да је он нетачно обавијести о све-

¹⁶ Глас Црногорца, 1902, 39.

¹⁷ Marko Dragović, *Muhamedanske zadužbine u Baru*, Zagreb 1908.

¹⁸ МУД 1895, II, 332.

¹⁹ МУД 1902, 29.

²⁰ МИД 1881, 1069.

²¹ МУД 1902, 29.

му овоме, од његовог имања наплатити све оно „што би се укрило или упропастило“, а њему би и служба дошла у питање.²²

И касније је Министарство унутрашњих дјела пажљиво пратило како се управља вакуфским имањима у Бару. У јануару 1898. оно је обавијештено да се вакуфско имање са више хиљада коријена маслина и више хиљада фиорина готовог новца не искоришћава по прописима зато што су тим средствима грађени мејтефи и др., без тражења дозволе старијих власти. Вакуфски новац је углавном даван на зајам људима који су због тога морали заложити своје маслине; многи сиромашни нијесу плаћали добит, па зато нијесу могли откупљивати ни своје залоге, тј. маслине, већ су због дуга лишавани своје имовине и падали су у потпуну зависност од вакуфа. Вакуфу је и даље било обезбијеђено право управљања својим имањима. Државна власт је имала само право надзора и зато је повремено вршила преглед цјелокупне вакуфске имовине.

Задатак комисије био је, поред осталог, да наплаћује добит, у случају несигурности да отказује обећане зајмове и др. Вакуфска управа је према потреби мијењана, па је имовина предавана сигурнијој на чување. Управе су бирали и смјењивали барски муслимани. Трошкови настали ради прегледа имовине падали су на терет вакуфа.²³

Трговина земљом

Препродају имања забрањивале су власти у Бару, али је и ту било одступања због разних политичких обзира. Војводи Селимбегу одобрена је продаја имања турском држављанину да би га овај, опет, продао Црногорцу.²⁴ Са оваквом потврдом власти у Бару није се сложио војвода М. Врбица, већ је истакао: „изузевши апотекаха“ (хипотека, залога) „учињених приђе црногорског доласка у Бар, ни један страни подајник не може непокретних имовина у Црној Гори купити а и саме апотеке ако црногорски поданик има да му новце да које су му на какво непокретно добро утврђене не може ни њега купити“. Тако је по ослобођењу Бара о томе одлучено.²⁵ Страни држављани могли су слободно продавати некретнине само црногорским.²⁶ Забрана по којој страни држављани нијесу могли куповати непокретности на територији новодобијених крајева, а и иначе, по старом црногорском закону, формулисана је касније у чл. 63 и 64 Општег имовинског законика. На основу чл. 64 право својине странаца могао је дозволити владалац, и то под одређеним условима које је он сваки пут по-

²² Зборник закона, наредаба и међународних уговора, књ. II, стр. 223—25.

²³ МУД 1900, 832.

²⁴ МУД 1881, V, 33.

²⁵ МУД 1881, V, 25.

²⁶ МУД 1882, IV, 77.

стављао, иако су у ствари све до првог свјетског рата многи турски држављани, мухаџири, имали знатне површине земље у Црној Гори које им ни у чему нијесу могле бити оспорене. Понекад је појединим иностраним држављанима који су живјели у иностранству забрањивана продаја наслијеђених имања у Бару.²⁷ Појединци су се посебно морали обраћати највишим органима власти да их признају за пуноправне насљеднике имовине често и рођеног брата који је умро у Турској или Црној Гори, ако је био страни држављанин. Ово свакако зато што је држава рачунала да ће због удаљености власника добити имање у својину, или што насљедник није био његов директан потомак. Турски држављанин није могао продати своју земљу како је хтио. Ако је земљу продавао муслиман црногорски држављанин, морао је прво платити низамију (војницу), па тек онда продавати имовину како хоће.²⁸

Са Селимбеговог (забита барског) имања, већег посједа у Бару, великог 90 и по рала обрадиве земље, које су радиле 22 породице (према протоколу дације за 1881. Селимбегов посјед износио је 110 рала), држави је предато 389 багаша* жита (пшенице, јечма и кукуруза).²⁹ Војвода Симо Поповић напомиње да је те родне године само од маслињака могао добити хиљаду наполеона. Послије ослобођења Бара, начелник барски је по наредби књажевој управљао његовом земљом и маслинама. Даље он напомиње да је књаз од првога дана по ослобођењу Бара радио да њему припадне Селимбегово имање. У ту сврху му је и давао више новаца него што му је Селимбег тражио, само да га тако што више задужи. Али се Селимбег није дао, позивајући се на одлуку Берлинског конгреса о том питању и потребу да и даље посједује оно што је раније имао. Књаз је ипак рачунао да му Селимбег неће моћи вратити дуг и да ће му тако припасти имање, али великим родом маслина Селимбег је добио за уље преко хиљаду наполеона и, на књажево изненађење, ликвидирао свој дуг.³⁰

Права мухаџира и начин наплате доходака

Заступници на имањима чији су власници били у иностранству, највише у Турској, могли су бити само од суда потврђени црногорски држављани.³¹ Земља се није могла остављати у наслеђе некоме ко је са власником у сродству, и то не само због то-

²⁷ МИД 1889, 1723.

²⁸ МИД 1904, III, 5978.

* Багаш — 15 кгр.

²⁹ МУД 1879, 3, 178; 1879, III, 302.

³⁰ Историјски институт у Титограду (ИИТ) — Мемоари војводе Сима Поповића, III.

³¹ МУД 1882, III, 43.

га што је насљедник био страни држављанин него и зато што он ни по шеријату није имао право на то.³² Није увијек једнако поступано према власницима имања која су додјељивана привремено појединцима на рад, по повратку ових из Турске. На примјер, књаз је наредио да се Бубићу и Лаковићу врати њихово имање у Бару, с тим да им се дâ, уз плаћање трошкова, дио од маслина на њиховом имању, и то за посљедњу годину.³³ Однос органа власти и привремених насељеника према повраћеним власницима регулисан је у сваком конкретном случају, који је морао познавати министар унутрашњих дјела. Значи, нијесу постојала општа правила која би предвиђала све могућности у вези са споровима око имања, потребама насељеника да живе на мухаџирској земљи, међународно наметнуте обавезе које гарантују право својине власницима који су земље били привремено напустили. Према томе, односе у појединим споровима између власти, власника имања и насељеника нијесу регулисали надлежни органи, јер нијесу имали на основу чега, већ је за све тражен одговор од Министарства унутрашњих дјела, односно министра. Свака иницијатива нижих органа била је у овим случајевима онемогућена. Повратницима је исплаћиван доходак са обрађених земаља по обичајима, највјероватније четвртином прихода, док су друге површине, необрађене, сами морали сијати или их дати другоме на обраду, само што тај није могао бити страни држављанин.³⁴ Неки емигранти жалили су се Порти зато што су им црногорске власти унапријед одбијале од њихових доходака суму од 84 пјастера за сваког на име личног пореза, молећи да им се тај порез више не одузима због тога што су Црну Гору били коначно напустили.³⁵

Четвртина прихода исплаћивана је власницима по њиховом повратку, рачунајући је од дана њихове пријаве властима, док им се за раније године није давало ништа.³⁶ Тако је стајало у пропису на основу кога је требало да се регулишу овакви односи, али се и поред овога, из разних обзира, на примјер према Зејнелбегу, с чијим се ауторитетом морало рачунати, одступало на тај начин што му је четвртина прихода са имања дата за четири године, тј. и за оно вријеме за које он није био у Црној Гори.³⁷ Оваква одступања стварала су посебне тешкоће локалним властима у Бару зато што се кршењем једном донесеног прописа давало мноштву других повратника право да и они траже дохотке за све вријеме које су провели изван Црне Горе, што је, разумије се, чинило велике износе и увелико погађало насељенике. Отуда је долазило и до интервенција органа власти у Бару код министра иностраних дјела да се то онемогући,³⁸ посебно због притиска од стране знат-

³² МУД 1882, VI, 101.

³³ МУД 1881, I, 14.

³⁴ МУД 1881, III, 33; 1881, II, 27.

³⁵ МИД 1886, 76.

³⁶ МУД 1882, III, 47.

³⁷ МУД 1882, IV, 22.

³⁸ МИД 1884, II, 716.

но оштећених насељеника, који ни онако нијесу могли да се снађу на привремено датом им имању. Интересантно је напоменути да су државни органи преузимали на себе обавезу да воде рачуна о томе да појединац, насељеник, који је добио да обрађује, рецимо, два рала ледине вакуфске, редовно плаћа власнику 50 гроша годишње. Штавише, Државни савјет је био одлучио да насељеник држи ту земљу десет година и плаћа годишњи износ.³⁹ Исељени власници су тражили дохотке са земаља у Бару чак до 1910. године.⁴⁰

II

Насељавање Улцињског поља

Након коначног преузимања Улциња са околином, до Бојане, крајем новембра 1880, органи црногорске власти имали су задатак да по наредби војводе Сима Поповића, првог гувернера Улциња, попишу све земље и премјере све површине које је у првом реду требало населити.¹ Премјеравање земље било је потребно ради одређивања дације, чија је наплата требало што прије да отпочне, и ради установљења количина обрадиве земље коју је требало насељавати почетком прољећа 1881. године. Насељавање је нужно било и као услов учвршћивања црногорске власти у овом крају.² Није се било начисто са свим што се тицало земље коју је под именом државне требало населити. Војвода Симо је писао да је из Бара, Улциња и Крајине мало који мухамеданац предигао приликом ослобођења ових крајева, а и од оних који су били прешли у Турску неки су се враћали мало касније, с молбом да их црногорске власти приме са породицама да раде земљу коју су раније имали. Многи су примани и без отпуста из турског држављанства, и били су у свему равноправни са досељеницима.³ На другоме мјесту се истиче да половина Штојана има турско, а половина црногорско држављанство.⁴

Многи беземљаша из старог дијела државе рачунали су да ће одмах послје ослобођења овога краја добити потребну земљу и ријешити материјално питање својих породица, не гледајући на слабе здравствене услове. На ове површине рачунала је у првом реду сиротиња, јер су главари, углавном, већ били обезбиједили своје потребе у овом погледу у климатски много подеснијем дијелу Црне Горе, највише у Никшићком пољу.

Из сачуваних докумената не може се установити да је постојао било какав план насељавања земље овога краја која је била

³⁹ МУД 1881, VI, 63.

⁴⁰ Дјеловодник Посланства у Цариграду за 1910, 62.

¹ МУД 1880, дјеловодник, 2371.

² МУД 1880, VI, 147.

³ ИИТ — Мемоари војводе Сима Поповића, II.

⁴ МИД 1905, дјел., 4873.

способна за обраду а коју није плавила вода Бојане. Насељавање је углавном извођено на сличан начин као и у другим ослобођеним крајевима, изузимајући, донекле, Никшићко поље и Колашин. И овдје је књаз давао земљу појединцима, како му се који обраћао. У почетку су додјељиване височије земље, даље од поплавлених површина, а по нестанку вих и оне ниже, непосредно уз поплавлене. Први насељеници, чувари границе све до Тарабоша, припадали су углавном црмничком батаљону, а било их је и из ријечке нахије. Изгледа да је још у почетку књаз куповао земље муслимана онима који су својим угледом могли послужити црногорским властима да се што прије учврсте међу ранијим становницима који су остајали на својим имањима и примали црногорско држављанство. Поборима и Маињанима који су као политички емигранти из Аустро-Угарске долазили у овај крај ради насељења књаз је давао земљу у Кнети (луг, мочвара) бесплатно, а у Метеризима, у Улцињу, дао им је по „намјешће“, по једној вола и ослободио их за три године пореза. Сви безземљаша добијали су земљу „по главама“: на главу 12 рала, а на два или три брата 18 рала земље.⁵

У Улцињском пољу није било никакве диобе земље војницима, по војничким дјеловима, као што је то чињено у Никшићком пољу и Колашину. Сем Побора, који су били за три године ослобођени пореза, сви су остали насељеници плаћали порез: на рало обрадивог земљишта осам шестица, на рало ливаде четири шестице, на коња и вола по круну, на овцу пет солада, на козу шестицу, а на теле чим наврши годину — круну. У почетку су насељаване оне земље које су сматране државним, па су предаване у стално власништво насељеника, без обавезе да ранијим власницима дају ма какав доходак. Највећи број насељеника добио је земљу у Кнети, по исушењу. Поред поменутих, у Улцињ су долазили и Љуботињани, Катуњани, Пипери, Кучи и Васојевићи. Добијали су земље у околини Улциња, а у граду су понешто и куповали.

И у почетку је било насељеника који су од муслимана и Малисора узимали земљу под наполицу, нарочито по одласку Малисора, о Ђурђевудне, на планину. Муслимани нијесу давали маслине под наполицу.⁶

Воћене су књиге даровних земаља са подацима о дарованом мјесту, површини и граници насељеничког имања. Појединци су најчешће одмах долазили на даровнице и обрађивали их. Други су долазили, одмјеравали додијељену им земљу, али нијесу приступали њеној обради. Било је и таквих који су се пријављивали властима у Улцињу с напоменом да им је земља обећана, али нијесу сачекали ни да им се премјери. Неки нијесу ни долазили на обећану земљу, нити су се властима пријављивали, него су на-

⁵ По исказима Андрије Матановића из Улциња.

⁶ Исто.

стојали да је што прије продаду. У ствари, мали дио насељеника се могао одржати и обрађивати земљу, а многи су је, немајући прихода са ње, нарочито због слабог инвентара, напуштали.⁷

Међу мноштвом слабијих или бољих насељеничких дјелова земље нарочито су се истицала два већа посједа, најбоља по квалитету у овом крају, која су са забранима имала више од по сто рала. Имање Марка Петровића у Кнети, под Зогањима, било је дато под кирију за дванаест наполеона годишње, односно за 229,44 круна. Имање војводе Сима Поповића, на десној страни пута за Штој, било је такође дато под кирију за седамнаест и по наполеона годишње, односно за 334,60 круна.

Крајем 1881. није било државне земље за додјеливање појединим породицама, Упркос томе и тешкоћама живота у овом крају, људи нијесу престајали да се обрађују за земљу и траже помоћ. Поједине породице гладне су долазиле чак из Бјелопавлића. Нови потражиоци земље упућивани су на рад „под четвртином“.⁸ Остваривањем мухацирских права на основу закључака Берлинског конгреса и конференција о питању власништва над њиховим земљама све више су се смањивале иначе недовољне површине за насељавање и знатно компликовали односи између власника и насељеника.

С прољећа 1883. земљу је добило више породица из Куча и Братоножића, а за куће су се сами морали старати.⁹ Како је државне земље нестало још 1881, морала је, највјероватније, постојати нека резерва коју је требало дати онима који би сигурно остали у том крају као стални насељеници, потребни и ради заштите државне границе, на којој је често долазило до разних спорова. Отуда се унеколико да и објаснити давање земље Братоножићима и Кучима, иако нијесу биле ослобођене од воде нове површине, а још мање је било одузетих од емиграната. У потврду тога може се навести да је крајем исте године Љуботињанима додијељено око 20 рала земље, с тим да власницима, мухацирима, плаћају четвртину прихода са ње.¹⁰ Онима који су и даље тражили земљу, нарочито 1885 .године, књаз је обећавао по шест рала, али кад се исуши вода. Ово свједочи да су власти намјеравале да предузму извјесне мјере за исушивање поплавлених земаља у Улцињском пољу.¹¹ Из дана у дан повећавао се број оних који су тражили земљу, а то је, несумњиво, морало утицати на политику владе у овом погледу. Из протокола мјерених земаља у овом крају 1885. види се да је било 7.945 рала, 1.682 косе ливаде и 176 мотика винограда. Посједи су били велики од једног до 125 рала. Из протокола мјерених земаља у округу Бара и Улциња за ту исту годину види се да је у Пољу било обрадиве земље 13.187 рала, у гори 6.892, од којих само у Бару 7.131 и по рала и 805 и

⁷ Министарски савјет 1909, извјештај М. Ђукановића од 20. окт.

⁸ Арх. одјељење Музеја, молбенице, 1881, 2260.

⁹ МУД 1883, I, 349.

¹⁰ МУД 1883, IV, 1029.

¹¹ МУД 1885, IV, 15.

по коса ливаде са посједима од рала до 44. Као карактеристичну наводимо структуру посједа обрадивих земаља улцињског округа 1882. и 1889. године.

1882.

до 3 рала	4—5	6—7	8—10	11—15	16—20	21—25	25—50	50—100
330 пород.	150	105	101	95	44	17	27	5

1889.

до 3 рала	4—5	6—7	8—10	11—15	16—20	21—25	26—50	51—100
391	194	109	111	98	50	32	43	16

и преко 100 рала 2.¹² Већи посједи припадали су углавном емигрантима који су успјели да их и неколико година по напуштању задрже као своје. Разумије се, постојале су и извјесне карактеристичности у начину рјешавања питања својине мухацира.

Из једног прогласа упућеног капетанима у фебруару 1886. види се да је један дио земље у Улцињском пољу исушен и да они којима је књаз обећао од те земље, с тим да је насеље, треба да буду у Улцињу 28. априла, када је требало да се сва земља подијели заинтересованим.¹³ Из овога се види да је књаз и те године лично додјеливао земљу појединцима, јер није постојао никакав правилник о подјели нових површина обрадиве земље за чије би се извршење старали надлежни органи црногорске власти. Новим досељеницима било је допуштено да кућу купе или је сами направе.¹⁴ Даље се да запазити да није било једнако имовно стање оних који су се досељавали. Поред беземљаша, истакнутих у протеклом рату, долазили су у обзир и појединци који су имали могућности да увећају своја имања добијањем једног и куповином другог дијела земље. И после је 28. априла додјеливана је земља Ђеклићима, Цуцама и Кучима.¹⁵ Тек 6. јуна било је свршено са дијељењем земље за 1886. годину,¹⁶ о чему је упућен посебан распис капетанима на Цетињу, Ријеци, Грахову, Виру, Даниловграду и окружним судовима у Подгорици и Никшићу, са циљем да поједине породице из тих подручја не долазе на обећану земљу која за ту годину није могла бити више никоме дата.¹⁷ И поред свега тога, органи власти у Улцињу долазили су до нове земље и дијелили је на свој начин. Средином јула 1886. војвода Симо Поповић пише војводи Станку Радоњићу да је узео само 250 рала турске пресушене земље с којом је поступљено према договору на Цетињу на основу кога је Улцињанима дато пола од тога.¹⁸

Државном земљом сматрана је и она која се налазила непосредно до поплавлених површина у Улцињском пољу и која није

¹² Мин. финансија, књиге дације за 1882, књ. 38 и 1889, књ. 77.

¹³ МУД 1886, I, фебр.

¹⁴ МУД 1886, I, 92.

¹⁵ МУД 1886, II, 207.

¹⁶ МУД 1886, II, 253.

¹⁷ МУД 1886, II, 365.

¹⁸ МИД 1886, II, 558.

мјерена 1882, а приватним су сматране оне земље које су тада мјерене и за које су власници плаћали дацију. За земљу приватника која је исушена прокопавањем канала и претворена у земљу најбољег квалитета ријешено је да власници плате по 20 талира за рало, па тек онда да се та земља сматра њиховом; ако, међутим, нијесу могли или хтјели платити држави ради исушења, онда је требало да им се од те земље да трећи дио, а остало да им се, на име отплате, задржи за државу, јер им је тада користило више једно рало него раније, док је то била мочвара, све што су тамо имали. Појединци нијесу хтјели дати рало те исушене земље ни за сто талира. И власници ограђених имања, која су каналом била осигурана, требало је по књажевом одобрењу да плате таксу од два до пет талира по ралу. Муслиманима је требало дати све њихове дјелове исушених земаља на једноме мјесту. За њих је посебно било објављено да ће се мјесто 20 талира узимати по 10 талира, а мјесто једне трећине да ће им се оставити половина (онима који не би имали или који не би хтјели да дадну таксу). Ово је учињено због тога што су органи власти били сазнали да су они, муслимани, међусобно дали бесу да ниједан своје не откупљује. Упркос попуштања, ријешили су да земљу не отплаћују, него да је уступају. Иначе, дјелови земље дати су им испод старих турских баштина, више нових црногорских, у Горњем пољу,¹⁹ уз књажеву сагласност.

Исушењем и насељавањем нових површина доста брзо се повећавао број становника. Већ идуће године, 1887, у улцињском округу (са градом) било је 1.409 кућа са 6.407 људи, који су имали 8,027 рала обрадиве земље, 1.703 косе ливаде и 67.276 маслина.²⁰ Књаз је једном броју бокелских пребјеглица давао 1888. колико хоће земље. Тражено је да буду намјештени у близини раније досељених Побора, али им се земља тамо није могла дати, јер је више није било, мада један број Побора није ни обрађивао дагу им земљу.²¹ Требало је да им се земља да у близини Бојане, али се то није могло „прије него се подмире многи дати билет“.²²

Појединцима је књаз давао земљу с тим да им се она мора наћи у оноликој количини колико им је било одређено. Тако је, на примјер, Мату Андрићу Војинићу дао осам рала и зато је требало да се земља, уколико је није било за издавање, „одвоји по мало онима те се је већ издала“.²³ Због сталног пристизања зах-

¹⁹ МИД 1886, II, 566.

²⁰ П. А. Ровинский, *Черногория* III, 475.

²¹ МУД 1891, I, 208.

²² МУД 1888, II, 723.

²³ МУД 1888, IV, 1069. — Васа Стајић је у својој књизи о Змају напоменуо да је књаз Никола 1887. дао пјеснику 50 рала новосушене земље и 200 коријена маслина у Улцињу уз бивши љегњиковац Исмаил-паше у Бару, „али тај дар, међутим, није пјеснику ништа донио сем једну малу преписку“ између њега и књаза. Изгледа да је дар уступио свом брату Корнелу, који је тих година радио на привредном подизању Црне Горе (Нови Сад, 1933, стр. 89—90).

тјева помишљало се да се дијеле малисорска пасишта у улцињском округу, али су органи власти били против тога зато што је у том крају до краја 1890. године већ било насељено²⁴ 200 црногорских кућа, а могло се очекивати да ће их за кратко вријеме бити још толико, без обзира на то што је првима већ било тјесно на новом простору. Уз то, нијесу имали куд са стоком, јер су Малисори били захватили државну гору. Требало је да Малбрива постане комуница насељеника, јер без тога њихова домаћинства не би уопште могла напредовати. А Малбрива је то могла бити једино кад би стално била насељена онима који су имали земљу под Бривском гором, а никако онда ако би се, дизањем Малисора, досељавали Кучи и остајали тамо са стоком само зими.²⁵ Један број породица досељених из Куча радио је земљу коју је вода врло често плавила, па су, због несигурности у прикупљању рода, били присиљени да сијеку шуму у Бривској гори и на тај начин учине свој материјални положај сигурнијим.²⁶ Због тога је долазило и до тужби Окружног суда у Улцињу Министарству унутрашњих дјела.

Број интересената за земљу непрекидно је растао, и то је, како смо већ рекли, приморавало црногорску владу да поново настоји да се ослободе нове површине поплављене земље. Министарство је наредило да се 300 рала, исушених у јуну 1892, подијели онима којима је књаз био дао земљу „по правилу постојећем“, у ствари праксом — од случаја до случаја. На примјер, Стеву Вујановићу књаз је дао „по правилу“ на девет чланова породице 21 рало.²⁷ Земља која је требало да остане послје подмиривања ових морала се дати онима којима је то био обећао војвода Симо. На крају је требало дати онима који су раније дошли и који су „према правилу тражили домиру земље“, као и онима који су били дошли с надом да ће им земља први пут бити дата. Протокол о подјели ове земље требало је послати Министарству унутрашњих дјела.²⁸ Иако је земљу требало дати онима којима је књаз обећао „по правилу постојећем“, из докумената се види да су органи власти у Улцињу упутили списак молилаца с тим да књаз одреди колико коме од њих треба дати, колико онима који су тражили домиру, а колико онима који су дошли у нади да ће им земља бити одмах дата, пошто је за све њих било потребно 800 рала земље спремне за обраду.²⁹ Даље се види да су били повећани напори у циљу ослобођења нових површина земље од воде. У септембру исте године Министарство је тражило од Кр-

²⁴ Било је наређено да се одузме земља свима онима који још нијесу досељени и да се пренесе на нове даропримце (МИД, 1890, III, 1257). Овим путем се, донекле, рјешавало питање додјеле земље новим потражиоцима, којих је било све више.

²⁵ МУД 1890, IV, 956. Види: Ж. Булајић, нав. дј., 132.

²⁶ МУД 1892, I, 61.

²⁷ МИД 1890, III, 1507.

²⁸ МУД 1892, II, 414. Види: Ж. Булајић, нав. д., 131.

²⁹ МУД 1892, II, 438. Види: Ж. Булајић, нав. д., 131.

цуна Војводића, капетана у Улцињу, да јави колико је земље ослобођено за дијељење „преко оне 1000 рала те ће остат у један комад“.³⁰ Напоменуто је да је те године, на основу плана руског инжењера В. Вармана ископан канал од Блата до мора дугачак четири километра и да је тада исушено око 5.000 рала земље. На постављено питање К. Војводић је одговорио сљедеће: „По прегледу и раду земаља око Улцињског поља нашао сам да има јошт неиздате земље 1.800 рала, од којих сам одвојио за господара 1.000 рала у један комад а 800 рала што је преко поменуте хиљаде они се ове године не могу све издати, јер није сигурна почем је земља одвише изгорела па је остала ниска и због ове горевине одузимамо да се не могу ове године издати 300 рала а 500 могу се сада издати. Око 300 рала имају се дати што је остало у прошло прољеће неиздато а на 200 рала можете послати фамилије којијема ће се у своје вријеме издати“.³¹

Из извјештаја се види да су појединци којима је земља била дата успјели да разбију и по неколико рала више, од једног до шест, тако да је у свему такве земље било преко 100 рала. Пошто је у исто вријеме дијељена и земља у Зети, која је углавном сва била обећана појединим породицама, то се и због презадужености повећавао број оних који су тражили земљу у околини Улциња.³²

Крајем исте године књаз је наредио да се већем броју породица из Љуботиња, Цеклина, Бјелопавлића, Црмнице, Љешанске нахије, Куча и околине Цетиња да земља, ако је има, „према правилу за бројем чељади“. Уједно, књаз је наредио да се малоприје поменутих 300 рала подијели, али тако да се оное коме је требало дати 18 рала да 15, коме 12 да му се да 10 („ако не би било земље да се свакоме по правилу изда“),³³ али је већ у новембру та земља била под водом и тек у прољеће је требало видјети може ли се интересентима дати потребна земља.³⁴ Књаз је појединцима предлагао да купују земљу и тако омогуће своје насељење у овом крају.³⁵

У приказивању количина обрадиве земље, од 1893, посебно се говори о фонду државне земље а посебно о господаревом. На примјер, књаз је наредио војводи Симу да Марку Перову с Његуша да 15 рала од државне земље у Улцињском пољу, а ако ове не би било онда да му да од књажеве, али под условом да се он тамо насели. Излази, а тако је у пракси заиста и било, да је појединац могао посједовати дио државне земље и без обавезе да на њој стално живи, али од 1887, по књажевом одобрењу, није морао да је продаје ако се на њој не би населио за годину дана

³⁰ МУД 1892, III, 715.

³¹ МУД 1892, IV, 876. Види: Ж. Булајић, нав. д., 132.

³² МУД 1892, IV, 886.

³³ МУД 1892, IV, 788—897, 919.

³⁴ МУД 1892, 977.

³⁵ Молбенице 1892, 2223.

откад је добије.³⁶ Пошто је са издавањем државне земље било поново завршено, новим досељеницима дијељено је од оних 1.000 рала одвојених за књаза још у октобру 1892, од које, за разлику од земље у државном фонду, нико ништа није могао дијелити осим књаза, и то по специјалним налозима. У преписци поводом диобе те земље истиче се број чланова породице, а само се помиње правило по коме је и другима давана земља у Улцињском пољу.³⁷ Напомињемо да нежењени и самци нијесу могли добити државну земљу.³⁸ Очигледно је да се и овом мјером настојало да се обезбиједи сталност насељења. Књаз је додјељивао појединим породицама просјечно 20 рала земље из свога фонда у Улцињском лугу.³⁹ Касније је он преко војводе Пламенца наређивао да се појединцима одваја од његове земље по 15 рала.⁴⁰ Из свога фонда књаз је давао свакако онима који су му тамо били најпотребнији. То се види по именима и функцијама појединих људи који су добијали такву земљу, мада се у цјелини нема на основу чега приказати процес насељавања „господарева земље“. Такође се не може видјети да ли су даровници имали какве обавезе према књазу или органима власти, изузев обавезе плаћања дације и, разумије се, најпуније оданости књазу.

Од средине 1893. у Улцињском пољу није било земље за дијељење, а захтјеви нијесу престајали. На дневни ред је дошло питање ревизије додијељених површина. Установљено је да су појединци држали више земље него што им је мјерач био дао, па се морало приступити одузимању тога вишка ради уступања другима. Настојало се да се као вишак одвоји и необрађена земља, а ономе који је обрадио морала се дати накнада. Тако је на десет дјелова установљен вишак од 18 рала. Понекоме није ни вишак одузиман.⁴¹ Поред овога, многи су успјели да им се земља промијени, да мјесто једне земље, по квалитету слабије, добије другу, бољу, на другој страни.⁴² Размјене извршене до средине 1893. и даље су остајале у важности, а уколико су учињене касније — обеснажаване су „догођ земље не пријећу у приватне сопствености“.⁴³ Немамо на основу чега рећи нешто више о прелажењу земље у „приватну сопственост“. Из протокола куповина земље из 1902. види се да је један број богатијих насељеника куповао имања појединих муслимана у Штоју. Тако је, на примјер, сердар Саво Пламенац, који и није био насељеник, у јуну 1893. купио у Ибрахима Селмана једну ограду у Штоју за 130 наполеона. Из истог документа се види да је долазило и до препродаје земаља.⁴⁴

³⁶ Молбенице 1893, 136 и МУД 1893, II, 561, IV, 1206.

³⁷ МУД 1893, I, 331.

³⁸ Стенографске биљешке 1914, 741.

³⁹ МУД 1893, I, 78. и II, 442.

⁴⁰ МУД 1893, III, 735.

⁴¹ МУД 1893, 500.

⁴² МУД 1893, II, 500 и 534.

⁴³ МУД 1893, 500.

⁴⁴ Документ у посједу Милутина П. Пламенца у Улцињу.

У недостатку земље, 1894. давано је онима којима је књаз обећао још при заузећу Бара свега по пет рала,⁴⁵ мада књаз и тада додјељује појединцима (и из Васојевића) по мало земље у Улцињском пољу и наређује властима да помогну да се, на примјер Миљану Лутовцу, преведу волове ради обраде те земље.⁴⁶

Тек с прољећа 1895. капетану Улциња је наређено да се државна даривана земља не смије продавати, иако су по допуштењу војводе Сима могли продавати земље они који су је добили промјеном за земље у Никшићу,⁴⁷ и то у случају крајње нужде.⁴⁸ Да је долазило и до злоупотреба појединих органа власти види се из тужбе С. Туковића и П. Ђурашковића. На примјер, капетан Крцун Маркишић промијенио је својих 50 рала које му је књаз дао у Штоју за бољу, појединцима је неправедно додавао преко дате количине земље, куповао је мјеста за виноград што другоме није могло бити, горио је клачницу шумом из комунице, сам је држао 50 рала земље коју је добио са три брата и то је пола остало необрађено, омогућивао је и сам вршио разне друге прекршаје до тада важећих прописа о продајама земље, замјенама, присвајањима и др.⁴⁹

Послије велике поплаве Улцињског поља 1896. прекинуто је насељавање. Касније, 1898, Кучима је онемогућивано да са стокком долазе на зимовање у околини Улциња. Неки су раније успјели да купе имања, али им суд није смио потврдити власништво нам њима докле коначно не предигну из Куча, док и вериге не дигну отуда. У новембру те године у околину Улциња дошло их је преко 600 са око 1.000 грла стоке ради зимовања, али су их жандарми приморавали да се враћају натраг преко Можуре, због чега су морали изјавити да желе да их власти сматрају за сталне становнике у овом крају и да ће све своје у Кучима одмах продати.⁵⁰ Интереси сигурности према граници захтијевали су стално насељење свих оних којима је било стало до помоћи у овом крају, до зимовања стоке или обраде макар и најмање површине земље. У недостатку обрадиве земље, која је углавном била поплављена пет година раније, црногорске власти су 1901. године купиле у Штоју земље одбјеглих Малисора. Тако је општина исплатила 177 фиорина и 80 новчића за једно такво имање, с тим да она убира фрут до одлуке књажеве о давању тога имања некоме на дар.⁵¹

Потребно је напоменути да су насељеници отпочели са подизањем винограда у Улцињском пољу, крчећи Кнету, док су рад око гајења других култура били запоставили. Тако је у почетку

⁴⁵ МУД 1894, II, 576.

⁴⁶ МУД 1894, I, 517.

⁴⁷ МУД 1895, II, 226.

⁴⁸ МУД 1901, 97.

⁴⁹ МУД 1895, 475. Види: Ж. Булајић, нав. д., 131.

⁵⁰ МУД 1898, IV, 1158.

⁵¹ МУД 1901, I, 90.

1889. било само 266 мотика винограда, 1893. године 680, 1894. године 860, а 1896. године 1.000 мотика винограда.⁵²

Анализирајући каснији развитак односа између старосједелаца и насељеника и унутра једних и других, органи црногорских власти увиђали су грешке почињене још приликом присаједињења Улциња и околине Црној Гори. Наиме, истицано је да се у почетку погријешило што имања избјеглих из Бара и Улциња нијесу одмах раздијељена црногорским држављанима, већ су углавном и даље остала у ранијем власништву. Требало је да се ова имања сматрају, по општим правилима, као мухацирска, као и у Никшићу, Подгорици, Спужу и Колашину. И заиста, у околини Бара и Улциња ниједно имање није сматрано за такво све до 1909. године, јер су одбјегли власници давали своје земље у подржнштво онеме коме су они хтјели, под условом да им се за то дају дохоци. Због тога ниједан Црногорац није посједовао, макар и новаца да је имао, неко боље имање чији је власник био у Турској. Таква имања држали су муслимани, од којих су се два дијела вратила из Турске и постали црногорски држављани, иако су неки од њих још од почетка прелазили у Турску „због школе или војачења“, и своје земље остављали осталим мухацирима под већилство,* редовно долазећи из Турске за дохотке са њих. То су, у ствари, били емигранти који нијесу напустили Црну Гору на легалан начин. Зато је предлагано да се првој категорији избјеглица земља одузме, као што је то учињено у Колашину и Никшићу, а затим да се подијели Црногорцима, под условом да са ње плаћају трећину или четвртину од прихода, при чему је требало да одлучује квалитет земље. На то нико није могао ставити приговор. За друге је предлагано да им се у одређеном року распродају имања по сили Имовинског законика, чим буду изјавили да су турски поданици (чл. 63 и 64). Даље је захтијевано да се, у случају да ови изјаве да су црногорски поданици, од њихова имања наплате низамија, обавезни рад и школарина за вријеме од њиховог иселења до априла 1909. Такође је тражено да се илегално иселењем секвестрира имање за државу. Ове мјере је предлагао обласни управитељ у Бару, у циљу бољег и потпунијег извођења даље колонизације Црногораца у околини Улциња.⁵³

На крају, док је у Никшићком пољу и Колашину земља дијељена по издвајању знатнијих и бољих површина за главаре и нарочито заслужне Црногорце, на војничке дијелове, и то не опет у истој мјери, дотле се у Улцињском пољу подјела вршила на други начин. Улцињско поље и Зета били су, као нездравих крајеви, поштеђени, бар донекле и у почетку, од стварања великих имања. Овамо је земља давана Поборима, Цеклињанима, Катунјанима, Кучима, Црмничанима, Васојевићима, Бјелопавлићима, Пиперима, Братоножићима, Љешњанима и старосједиоцима у

⁵² Глас Црногорца 1902, 24.

* Већилство — пуномоћство.

⁵³ МУД 1909, 2647.

Зети сасвим неједнако. Видјели смо да је у Улцињском пољу земља дијељена без икаквог система, непремјерена и некласификована. Земља није дијељена према потребама и броју интересената, већ је давана према томе како је ко тражио, колико је ко о коме који је при подјели одлучивао био познат. Насељеници у улцињском округу нијесу били, као ослободиоци овога краја, у положају домаћина који би живјели у ослобођеном дијелу државе као своји и домаћи, већ су били приморани да од старосједјелаца с почетка траже на зајам багаш жита или брашна ради прехране породице до далеке жетве, за чију припрему нијесу имали ни најнужнији инвентар.⁵⁴ Најзад је у вези са доношењем Закона о насељавању новоослобођених крајева, у фебруару 1914, указивано да се не смије поновити много шта карактеристично за црногорску политику насељавања Улциња и његове околине.

Спорови око мухаџирских имања

Конаним преузимањем Улциња и околине отпочели су спорови црногорских власти са представницима Турске у Скадру око права над мухаџирским земљама, као и у другим мјестима ослобођеним у рату 1876—1878. Турцима је било много стало да у свим напуштеним мјестима обезбиједи што више права својим поданицима — мухаџирима. Ако појединци нијесу жељели да се врате на своја имања, турске власти су, позивајући се на права добијена конвенцијом закљученом у Кањи, настојале да њихова имања у околини Улциња купе други турски држављани, углавном насељени у Скадру. Турске власти су враћале мухаџире у Црну Гору ради процјене напуштених имања, тражећи од министра иностраних дјела Радоњића да им се у томе не праве никакве сметње.⁵⁵ С друге стране, гувернер Улциња се обраћао министру унутрашњих дјела, указујући му на то да из Зогања одлазе у Албанију они који неће да ступе у црногорску војску, иако су по међународном праву били дужни да у њој служе, и да зато сви испод педесете године треба да плате војничку таксу, а своја имања да продаду.⁵⁶ Црногорска влада је била међународно обавезна да поштује права емиграната, па је преко својих органа, посебно министара, настојала да не пружи никакав повод на основу кога би се могло закључити да она задржава остваривање тих права, а локални органи су, најчешће по прећутним одобравањима виших главара, па и министара, хтјели, понекад и у свом интересу, да наштете емигрантима у погледу смањивања њихових права над имовином коју су имали у Црној Гори. Истина, војвода

⁵⁴ Стенографске биљешке за 1914, 437 и 534. — Касније, 1910. године, путем куповине долази до стварања већих посједа, до 30 хектара. Толико имање је М. Пупин купио од породице Петковића.

⁵⁵ МИД 1880, 793.

⁵⁶ МУД 1881. V, 4.

Машо је упознао ниже органе са међународним обавезама које Црна Гора има према мухаџирима и њиховом праву на напуштене земље. Зато он гувернеру Улциња обећава да ће му послати „тачке Берлинског уговора о мухамеданцима“, али му напомиње, поред свега, да непокретности исељених треба секвестрирати.⁵⁷ У другом писму напомиње да је Риза-бегу, турском представнику на Цетињу, одговорио да се земље одбјеглих до прољећа морају конфисковати.⁵⁸ Познат је начин сналажења М. Врбице у циљу ускраћивања мухаџирских права путем оснивања посебних организација у Никшићу и Подгорици. Док је министар Радоњић наређивао гувернеру Улциња да петорици улцињских емиграната врати имања, под условом да их не могу отуђити и да буду под надзором владе до коначног рјешења таквих спорова,⁵⁹ дотле овај образлаже да се њима имања не могу вратити јер их је суд осудио као велеиздајнике.⁶⁰ Овакви примјери гледања на положај и права мухаџира јасно показују од каквих се све основа полазило при томе. Богатијем и истакнутијем мухаџиру, са чијим је угледом требало нарочито рачунати, књаз је давао изузетна права, настојећи да те људе тиме, нарочито у случају њиховог повратка, а и иначе, што више обавезе, иако су такви појединци, као на примјер Ахмед-бег Бушатлија, знали да им то право мора бити остварено. До таквог закључка су касније дошли и органи власти у Улцињу, који су нарочито прве године по ослобођењу присвајали власт да оспоре било каква права мухаџира,⁶¹ и поред књажевог обећања да ће двојици од њих бити враћен посјед.⁶² Најзад је војвода С. Поповић морао да поступи по књажевом наређењу и врати имања двојици емиграната. Уз то је тражио да му министар Радоњић одговори да ли да им се исплате и дотадашњи приходи са њихових имања које је држава била присвојила.⁶³ Од прољећа исте године важило је наређење да се исплате дохоци улцињским емигрантима, не дозвољавајући да се односи са њима све више компликују.⁶⁴

До протеста против одлука власти у Улцињу, које су и поред свих наређења са Цетиња крњиле права појединих емиграната, нарочито оних чија су се имања налазила у граду и околини, долазило је и после 1890. Раније дата тумачења о мухаџирским правима била су недовољна да регулишу све компликованије случајеве спорова око њихових имања. Турски званични протести наметали су потребу да се подвргне ревизији низ прописа и других аката књажевске власти, а то су наметали и скоро свакодневни протести мјесним органима због неизвршења и так-

⁵⁷ МУД 1881, V, 19.

⁵⁸ МУД 1881, V, 68.

⁵⁹ МИД 1881, 907.

⁶⁰ МИД 1881, 1072.

⁶¹ Мин. војно 1881, дјел., 27.

⁶² МИД 1882, 1141.

⁶³ МИД 1882, 1207, 1231.

⁶⁴ МУД 1882, III, 79.

вих наредаба које су раније биле донесене и које су само донекле, по турским тврђењима, одговарале јасним одредбама Берлинског уговора, па и ставовима књажеве Прокламације од 13. јула 1881, а и неким тумачењима која су била дата у њу. Уложен је оштар протест црногорском министарству иностраних дјела зато што су улцињски емигранти били принуђени да потпишу једну декларацију којом су локалним органима допустили да могу да продаду њихова имања у случају да они то сами не учине у току једног мјесеца, истичући да је такво ограничење противно чл. 30. Берлинског уговора. Црногорској влади је оспоравано право да даље рјешава случајеве спорова око мухаџирских имања на основу поменуте прокламације, особито послѣје тумачења појединих њених ставова која је дао *ad interim* (привремено) министар унутрашњих дјела Машо Врбица 18. јула исте године. Истина, прокламација о којој је ријеч односила се на оне емигранте који су се одмах након свршетка рата иселили и једноставно напустили све некретнине које су раније посједовали. Значи, она није имала у виду оне који су жељели да убудуће напусте Црну Гору, да продаду своја имања или их даду под аренду или, најзад, да неко трећи њима управља. У том смислу је по доношењу Прокламације војвода Машо тврдио, према наводима једног протеста турског посланства на Цетињу, да црногорска влада настоји не само да олакша дефинитиван повратак мухаџира у Црну Гору већ и да пружи могућност онима који су жељели да се настане изван књажевине да могу дати под аренду своја имања или да њима управљају преко других муслимана који су били примили црногорско држављанство, на основу чл. 30. Берлинског уговора. У истом документу се наводи да је он још истакао да црногорска влада задржава право да с другом страном закључи споразум у року од шест мјесеци, иако није ни ово био дефинитиван рок утврђен између Порте и црногорске владе.⁶⁵ Из овога произлази да је Црна Гора била обавезна, не само према тексту Берлинског уговора већ и по обавезама које је Министарство иностраних дјела било примило на себе према Порти да разним мјерама не ограничава право уселјавања и иселјавања муслимана. Мало раније био је углавном постигнут споразум између црногорских и турских комесара поводом спорова на граници, емигрантских потраживања и права трећих да управљају њиховим имањима у овом крају. Укратко: Порта је неодступно инсистирала на томе да црногорске власти обезбиједи пуну слободу емигрантима да располажу својим имањима у Црној Гори, па било да су они већ емигрирали или да желе да то учине.⁶⁶ Турска легација на Цетињу често је молила да се олакша иселјење породица које желе да пређу у Турску и да се признају права пуномоћницима које су они овластили да им чувају имања.⁶⁷

⁶⁵ МИД 1886, I, 354.

⁶⁶ Исто.

⁶⁷ МИД 1886, 86.

Органи власти у Улцињу и даље су жељели да конфискују емигрантска имања, од којих су нека служила као залога држави због извјесних огрјешења њихових власника (на примјер, кршења прописа о поморству).⁶⁸ Поједине мухацире позивао је суд у Улцињу десет година касније да дођу, на примјер у року од 60 дана, ради измирења дугова, иначе је требало да суд сам подмирује повјериоце дијелом његових имања.⁶⁹

Било је случајева да поједини мухацири затраже да се врате на своја имања, али им то није допуштано, „чим се сопственик као емигрант сматра и у Турској живи“. Једино су емигранти могли да путем писмених доказа, тапијама, свједочењем старих а и нових чивчија и уз потврду шефија, сусједа, докажу своја права на имања и да их даду на управљање старим или новим чивчијама, или да управљају њима преко својих опуномоћеника које су могли бирати.⁷⁰

Муслиманским фамилијама које су касније хтјеле да прелазе у Турску, што им је било омогућено, секвестрирана су имања, а потом је долазила у обзир и њихова продаја у корист државне касе, и то у оним случајевима кад поједина од тих породица није испуњавала, прије одласка, потребне формалности. Наиме, допуштало им се да узму пасош за прелазак у Турску, „али пошто све своје продаду из слободне руке и плате дугове приватнијема или држави ако таквих дугова имају“.⁷¹ У Народној скупштини је 1906. истицано да је аномалија што су сељаци Штоја још турски поданици и што не признају суверенитет Црне Горе, не одазивају се на позиве црногорских власти, иако се у свему користе свим оним што имају на територији Црне Горе (кућама, ливадама, обрадивом земљом, гором и испашом).⁷²

И касније су емигранти из овога краја морали да све своје земље продаду у року од десет дана на основу чл. 63. и 64. Имовинског законика, али је таква наредба повучена као неполитичка, нарочито зато што би њеном примјеном били оштећени Црногорци који су живјели на својим имањима у турској граници. Тако је насилна продаја емигрантских земаља прекинута. Друга је ствар била ако је због неплаћања дације емигрантска земља била „за кријумчарење одузета“.⁷³

Из свега произлази да су и у овом дијелу Црне Горе спорови око емигрантских имања трајали тако рећи све до првог свјетског рата.

⁶⁸ МИД 1887, II, 1157.

⁶⁹ МИД 1889, дјел., 886.

⁷⁰ МИД 1893, IV, 1734.

⁷¹ МУД 1906, 12. и 17. јуна.

⁷² Стенографске биљешке за 1906, стр. 165.

⁷³ МИД 1910, IV, 1146а.

Положај и обавезе мухаџира

Односи на мухаџирским земљама у околини Улџиња регулисани су углавном слично као и у осталим новоослобођеним крајевима Црне Горе. То је, разумије се, произлазило из истих обавеза које је Црна Гора на основу међународних уговора имала према бившим становницима припојених подручја. Као и другдје, црногорска влада је настојала да држави обезбиједи што више прихода путем наплата разних такса и да на тај начин поправи своје финансијско стање. И по томе је 1881. година врло значајна у животу Црне Горе, последице проширења и особито тешких напора које је претрпјела у протеклом рату.

Из жалби појединаца да се запазити да су приходи са мухаџирских земаља судски наплаћивани. Истина, сваку погодбу са мухаџиром требало је судски потврдити, иначе је држава убиравала приход са таквих земаља с мотивацијом да казни закупника што није на законит начин склопио уговор са одсељеним власником.⁷⁴ У ствари, сви приходи са земаља у Улџињу и околини припадали су још од уласка Црногораца у ове крајеве држави. Из докумената се види да је држава са мухаџирских земаља узимала десетак. Уједно је истакнуто да је књаз изузетно покљонио десетак Ахмед-бегу Бушатлији.⁷⁵ Под десетком треба разумјети порез који је припадао држави, а не дио прихода с имања, јер је, изузимајући порез, овај припадао у мањем или већем проценту ономе који је обрађивао земљу. У другом случају видимо да је спахија Скадра намјеравао да дође да силом наплати десетак са земље коју су турски поданици имали у Црној Гори.⁷⁶ У вези с овим потребно је напоменути да су Међикукићи имали тимаре у Шинколу, на које су им црногорске власти 1881. оспоравале право, а са којих су примали десети кантар прихода.⁷⁷ Тај износ је даван као проценат власнику све до одлуке књажеве о њиховом даљем праву на десетак. До тога је долазило свакако највише због спорности посједа фактичких власника тимара. Да је на име пореза плаћана десетина види се и из једног писма министра Радоњића Арслан-бегу у Улџињу, у коме тражи да изда наредбу да црногорски поданици из Клезне исплате десетину властима у Скадру, а тако исто да и турски поданици који имају земљу на

⁷⁴ МУД 1881, I, 109.

⁷⁵ МУД 1881, II, 36.

⁷⁶ МИД 1882, I, 529.

⁷⁷ Молбенице 1881, 2271.

црногорској територији плате дужни данак.⁷⁸ Може се поуздано рећи да су државни органи давали од државног жита појединцима, међу којима је могло бити и повратника, и то по књажевом изричитом наређењу.⁷⁹ До јесени 1881. емигранте у Скадру, нарочито оне богатије, знатно су погађале нове финансијске наредбе, које су вјероватно обухватале и арендирање мухамеданских земаља, што је свакако доприносило побољшању финансијског стања државе, а лишавало власнике тих земаља прихода са њих.⁸⁰

И у околини Улциња црногорске власти су дужне настојале да власницима тимара, емигрантима, оспоре право да купе, преко других, приходе са њихових земаља. У почетку је и књаз истицао да тимаре Селим-бега барског и Ахмед-бега из Улциња „моја власт не припознаје нити може им припознати“, ⁸¹ али је гувернер скадарског вилајета упорно тражио да се емигрантима из Улциња исплати аренда са њихових земаља, од ослобођења овога краја, у натури или новцу, по договору, образлажући то право закључком Берлинског уговора и конвенције донесене у Кањи.⁸²

Најзад је црногорска влада, упозорена на обавезе извршења одлука, признала власницима у емиграцији право на посједовање имања у Црној Гори, али је зато, последице наредбе од 27. августа 1882. о општем повећању ставова за наплату дације⁸³ и других финансијских мјера, у ствари и даље тражила начин да отежа материјални положај емиграната, а и других мухамеданаца који су остали у Црној Гори. Због тога је долазило и до честих жалби великом везиру против црногорских власти, нарочито због великих такса које су ударене на њихове земље и ливаде у улцињском округу.⁸⁴ Често је долазило и до жалби емиграната на то што им црногорски поданици, иако су неки од њих били и њихова рођена браћа, не шаљу ни дохотке са њиховог дијела маслина.⁸⁵ Војвода Симо Поповић пише да су му се многи муслимани обраћали жалбама зато што им чивчије нијесу давали ништа,

⁷⁸ МИД 1882, 1337. — Узгред напомињемо да је сељаштво у Босни и Херцеговини и последице 1878. давало власницима трећину, а држави, на име пореза, десетину укупних прихода. И раније је, према уредби из 1867, било озаконено да чивчије плаћају спахијама у Сарајевском санџаку трећину, у Травничком негдје трећину, а негдје четвртину и петину, у Зворничком трећину, у Вањалучком и Вихаћком трећину а у неким крајевима ослобођеним 1878. чивчије су плаћали само деветину (Марко П. Цемовић: *Аграрно питање*, Београд, 1914, 2). У Србији је, како каже Вук, спахија долазио, ако је живио даље, да са свога посједа „покупи главницу и десетак“ (др Бранислав Недељковић, *Историја баштинске својине у новој Србији од краја 18 в. до 1931*, 79), а ако је вакуфу припадала царска својина, онда су они који су земљу обрађивали плаћали десетину држави а деветину вакуфу. (Исто, 185.)

⁷⁹ МУД 1881, II, 59.

⁸⁰ МУД 1881, IV, 48.

⁸¹ Молбенице 1881, 2271.

⁸² МИД 1881, 1038.

⁸³ *Педесет година на престољу Црне Горе*, 150.

⁸⁴ МИД 1891, дјел., 621.

⁸⁵ МИД 1885, I, 39.

и он је доносио пресуду да чивчија мора дати власнику трећину прихода по доказима и родности земље или по роду на сусједним баштинама, Даље напомиње да су чивчије обањивали власнике обећањима од данас до сјутра, тако да је извјестан број власника био принуђен да дигне руке и од дохотка и од земље.⁸⁶

Земља богатијих емиграната давана је на обраду истим подржницима, већелима, или је сматрана као и остала мухаџирска земља која се могла дати на обраду новом подржнику који је могао бити и нови насељеник. Иако не наилазимо на неко утврђено правило на основу кога се одлучивало у оваквим случајевима, за разлику, донекле, од других мјеста у Црној Гори, види се да је поједине сличне случајеве рјешавао сам војвода Божо Петровић.⁸⁷

Питање Бривске горе

Одмах по преузимању овога краја, до Бојане, поставило се и питање газдовања Бривском гором, њеним шумама и испашом, које су и даље искоришћавали ранији становници, међу којима и доста велики број чланова мухаџирских породица који су били остали да чувају стоку. Зими су долазили са стоком загранични Малисори, а нешто касније доводили су стоку и Кучи и Васојевићи, од којих су се неки и сталније насељавали. Компликацији односи између све већег броја макар и привремених досељеника са ранијим становницима, повратницима и другим који су долазили из Турске, нијесу се могли лако регулисати. Немамо доказа да се Црна Гора у томе ангажовала све до 1884 .год.

Због честих спорова са Турском око права емиграната на земље у околини Улциња, Министарство иностраних дјела требало је да донесе посебну наредбу о државном земљишту које су заузимали и уживали Малисори у овом крају. Под државним земљама овдје су углавном подразумеване гора и пашњаци које су раније, за доба Турске, искоришћавали Клименти, Шкрељи, Кастрати и друга албанска племена. Са стоком су љети редовно долазили на испашу, а понекад и зими. У сврху утврђивања величине овог земљишта образована је комисија (Мехмед-бег, Петар Ђуровић, барјактар Том Даша, Алекса Хајдуковић, писар и два перјаника). Комисија је утврдила да је Бривска гора сва државна. Сточари су раније беговима плаћали травнину. Морало се регулисати право доласка Малисора на Бривску гору и ради тога да се црногорски држављани не би налазили у неком друкчијем, подређенијем положају. Требало је стати на пут пракси турске власти да Малисоре траже помоћу својих заптија на Бривској гори, а не преко црногорских власти у Улцињу. Истицано је да „ми морамо Улцињ да поцрногорчимо“, а то је требало постићи насељавањем 4—5 хиљада црногорских фамилија и школом. Ра-

⁸⁶ ИИТ — Мемоари војв. С. Поповића, II.

⁸⁷ МУД 1883, II, 400.

чунало се да ће исушењем Улцињског поља и исељењем Малисора ријешити питање простора за насељење Црногораца. Одмах се увидјело да не би било политички да се Малисори исељавају путем наредбе, него полако, путем онемогућавања да и даље бесплатно уживају државну својину. Уколико ова мјера не би постигла жељени циљ, онда је требало наредити забрану држања коза сјече шуме, горења клачница, прављења ћумура и његова извоза Бојаном. Пошто су они држали највише горе, оваква мјера највише би их и погодила. Малисори су, видећи шта црногорске власти хоће да постигну предузетим мјерама, изјавили да ће плаћати таксу само да се други, мјесто њих, не би користили Бривском гором, рачунајући на извјесне промјене политике на овој територији.

Одмах после је припрема донесена је „Наредба о државном земљишту које заузимају и уживају Малисори у округу улцињском“. По Наредби је сваком Малисору остављено да и даље ужива од комисије одређени простор државног земљишта, с тим да плаћа 5⁰/₁₀₀ годишње на процијењену вриједност. Према процјенама је излазило да ће се само од Бривске горе добијати око 800 фиорина годишње, а до тада су добијана само 34 фиорина дације. У свему је требало да Малисори дају годишње за искоришћавање државне земље око 400 наполеона. Ово се сигурно могло све наплатити, јер су процјене имања биле сасвим ниске. Предвиђену таксу требало је плаћати кад и дацију, а за три раније године, од ослобођења ових крајева, требало је таксу плаћати о Ђурђевудне у току три наредне године. Да се не би Малисорима признало оно што су присвојили за вријеме турских власти, не плаћајући глобу, требало је да плате таксу од 1881. ради помицања ограда, што је свакако доста износило. Малисори су били ослобођени дације, осим одређених 5⁰/₁₀₀ таксе, на државни пашњак, ораницу и ливаду, а на друго имање требало је да плаћају дацију као и други. Плаћањем таксе а не дације хтјело се нагласити да им је држава дала земљу на уживање и да то није њихова својина. Државно земљиште Малисори нијесу могли уступити, продати или промијенити. Онај који није хтио уступљено земљиште да држи био је дужан да то пријави властима, како би га ове давале другоме на уживање, обезбјеђујући и на тај начин државно власништво над њим. Ако би се судски доказало да је неко купио државно земљиште, признаће му се оно што је дао за земљу на тај начин што неће плаћати одређену таксу за израчунато вријеме, рачунајући неплаћене таксе од 1881, а после је намире ове плаћаће као и остали 5⁰/₁₀₀. Тако ће се купац намирити, а земља ће и даље остати државна својина.⁸⁸

Тек из једног писма из 1893, које је Божо Петровић упутио гувернеру Улциња, сазнајемо да се власт у пуној мјери поново заинтересовала за Бривску гору тако да ријешити све спорове до ко-

⁸⁸ МИД 1884, I, 263. Види: Ж. Булајић, нав. д., 133.

јих је неминовно долазило између корисника шума и богате испаше на њој. Наиме, књаз је наредио да се још марта те године Бривска гора сматра као књажев забран, слично оном у Моракову и код Биоградског језера на Бјеласици. У том наређењу је истакнуто да је испаша дозвољена само онима који стално живе у улцињском округу, а од шуме се ни прут не смије убрати. Касније је требало да књаз регулише коначно све оно што се тиче права располагања шумом и испашом на Бривској гори.⁸⁹ Мало касније истакнуто је да у Бривску гору нико не смије улазити са стоком без књажевог одобрења. Од мјештана, подразумевајући и насељене Црногорце, у њу нико није ни улазио, док су Клезњани из турске границе улазили са стоком и сјекли гору, мимо свих издатих забрана о томе. Овима је то у почетку било забрањено, а послије, привременим одсуством војводе Сима из Улциња, допуштено им је да тамо напасају стоку под условом да за то плаћају травнину, као што је то и раније чињено. Против тог права Клезњана заграничара протестовали су становници насељени у подножју Бривске горе, којима је то било забрањено. Поново је тражено да им се забрани испаша у Бривској гори, изузимајући 5—6 Клезњана који су у њој имали сопствене забране.⁹⁰

Из једног другог документа, из 1901, види се да је комисија извршила преглед свега што се тиче Бривске горе, нарочито куповина које су Црногорци закључили с Малисорима као и смјештања досељеника под Бривском гором. Комисија је имала задатак да попише све оне који су поред суда вршили макар какве куповине и да испита шта све тамо припада Зогањанима. Иако тако касно, требало је утврдити коликим посједом могу да располажу власти ради могућне подјеле приликом насељавања појединих породица. На то је свакако утицала и чињеница што је Улцињско поље често плављено. То се морало знати при вршењу мало смишљеније колонизације, за коју је било неопходно имати, поред шуме и пашњака Бривске горе, и обрадиву земљу већих површина.⁹¹ Све се то није могло постићи прије него се утврде границе посједа Зогањана на Бривској гори. Комисија, коју су сачињавали Марко Драговић и Крцун Војводић, члан Окружног суда у Улцињу, нашла је да Зогањанима припада готово трећина удуга читаве Бривске горе. Уз то, све куповине досељеника налазиле су се у дијелу Зогањана, којима је припадало све између Брдела — Дренови кам — Зогањска гомила — Коњски тор — Веља гора — Дарса, сем оног дијела који су били заградили Малисори. Комисија је уважила овакво разграничење, учињено по сјећању старијих људи, Зогањана и новонасељених Црногораца. Нарочито је требало пазити мали дио непосјечене горе.⁹²

⁸⁹ МУД 1893, IV, од 1. марта. Види: Ж. Булајић, нав. д., 131.

⁹⁰ МИД 1893, III, 1498.

⁹¹ МУД 1901, 9. мај.

⁹² МУД 1901, 24. април.

У циљу што јачег обезбјеђења границе према Турској, требало је да се посебним законом регулишу права насељеника, обим својине са којом су при томе морали рачунати, сталност насељења и друго. Претходно је требало утврдити ко је све и за које вријеме држао у посједу Бривску гору. Истицано је да су њене испаше биле углавном у посједу Малисора, који су ту живјели само зими, а остало вријеме године по малисорским планинама. Даље, одмах по ослобођењу овога краја, од Малисора су, као и од других црногорских држављана, тражене све државне дажбине, дајући им сва грађанска права која су уживали Црногорци, али они то нијесу хтјели, већ су се селили у Турску. Према томе, „цио овај предио престанком власништва Малисора над истијем постао је државна својина, којом држава има располагати, а сагласно члану 163. Земаљског устава“, истицао је тада министар унутрашњих дјела. Али, Малисори су, и поред тога што су напуштањем црногорске територије престали да буду становници Бривске горе, немајући црногорско држављанство, успијевали да користе незнање насељеника и слабу бригу власти. Они су, живећи на турској територији, продавали насељеницима земље које су они прије имали у посједу, и то без икаквих доказа и судских потврда. На тај начин су, у ствари, продавали имања која су припадала држави. Штете учињене оваквим куповинама требало је да падају на терет купаца. Значи, државне земље посједовали су они који су их самовласно присвојили, већим дијелом, и они који су их купили на незаконит начин. До доношења закона 1909, указивано је да је до тада туђи елеменат имао боље услове за престиж, већа права а мање дужности него домаћи, који је требало стално имати на том подручју. Због тога је предлагано да се на основу члана 164. Устава („Државно имање може се само одобрењем Народне скупштине отуђити или оно или његов приход заложити или иначе оптеретити“) Бривска гора раздијели на једнаке дјелове свима онима који су до тада имали нешто у посједу без обзира на количину тога, тако да је један могао добити мање, а други више него што је раније држао. Сматрало се да не би било оправдано, с националног гледишта, да им се додијељено наплаћује, неким по други пут, него да им се да као поклон од државе, пошто би иначе то земљиште могло остати неискоришћено. Министар унутрашњих дјела био је мишљења да ово питање треба да ријешити министар финансија на основу чл. 168. Устава, с тим да се Скупштина у првом сазиву позабави овим предлозима.⁹³ Разумљиво је што се Народна скупштина бавила питањем доношења закона о подјели, насељењу и уживању Бривске горе у исто вријеме кад се радило на пројекту закона по којему је требало да се једном страном капиталистичком друштву да концесија „да исуши, обради и оздрави Улцињско поље и да га експлоатише за извјесни број година“.

⁹³ Министарски савјет 1909, 219. Види: Ж. Булајић, нав. д., 136.

Најзад је, крајем јануара 1910, предсједник Министарског савјета поднио Народној скупштини на рјешавање Предлог закона о подјели земље, насељењу и уживању Бривске горе. Пројекат је предвиђао да Бривска гора треба да се даје стално насељеним црногорским породицама и онима које би жељеле да се стално населе под условима: да се насељеним до доношења Закона остави на уживање сва до тада обрађивана земља и уз то да им се да метех око кућа и по четири рала земље за крчење, сађење лозе и осталог воћа; да се одузме сувишак земље већ насељеним породицама које су захватиле већи простор ораница и ливада, а онима које су заузеле мало да се дâ подједнако према броју чланова, с тим да се свакој од њих дâ највише четири рала метеха и да, према овоме, свака насељена породица на Бривској гори добије по пет и четврт рала земље и по четири рала метеха. Преостали метех морао се укомунити. Нови насељеници на Бривској гори могли су добити од четири до шест рала оранице, сразмјерно броју чланова породице, и исто по четири рала метеха. Они који су се насељавали послѣ доношења Закона нијесу могли продавати, залагати и мијењати добијену земљу за вријеме од десет година од дана насељења. За ово вријеме насељенику нико није могао одузети добијену земљу, али у случају напуштања, она је припадала држави. Земље које су до доношења Закона биле раздијељене појединим породицама а остале су необрађене и стално ненасељене и за вријеме од двије године послѣ доношења Закона требало је да држава подијели новим насељеницима. Ранији посједници земље, Малисори, који су углавном преко опуномоћеника искоришћавали имања на Бривској гори, могли су та имања продавати Црногорцима под условима: да власник у суду докаже да је то заиста његова својина, иначе је морала припасти држави; да је купац црногорски држављанин насељен у улцињском округу и да може купити највише 20 рала оранице и ливаде, а онеме који је већ купио више од ове количине земље, противно књажевом рјешењу из 1902. године, куповина је овим законом поништавана. Гора се могла сјећи само за домаће потребе, а испаша је била слободна и новим и старим становницима. Без посебног одобрења органа мјесних власти ништа се није смјело оградити, па чак ни појата подићи. Право на испашу губили су сви они који су само зими са стоком проводили на Бривској гори, а нијесу хтјели да се тамо стално населе, док се онима који су од давнина имали право на испашу допуштало да за стају и обор могу имати највише једно рало, па иако се нијесу тамо стално насељавали. Новонасељеници су имали да добију на име помоћи од државе по једног вола и по 150 перпера, а раније насељени само по 100 перпера. Ову помоћ је насељеник морао вратити ако на добијеној земљи не би остао бар три године. Брига око регулације свих питања у вези са насељавањем Бривске горе припадала је мјесним управним властима приморско-црмничке области. На сједници Народне скупштине 26. јануара 1910. Предлог за-

кона о подјели, насељењу и уживању Бривске горе примљен је и у начелу и у појединостима.⁹⁴ Тако је, најзад, пуних тридесет година послје ослобођења Улциња и околине, донесен Закон о насељавању Бривске горе чији су становници имали да буду уједно и чувари границе према Турској.

Вакуфска имања

Вакуфских имања у Улцињу и ближој и даљој околини било је више.⁹⁵ Из једног писма војводе Сима Поповића, упућеног Машу Врбици наредне године по коначном преузимању овог мјеста, види се да је Хаџи-Сали ефендија, најстарији хоџа у Црној Гори, дошао у Улцињ с књажевим наређењем да попише све вакуфске земље које су, и не купивши их и не наследивши их, били запосјели Малисори. Али тада, у прољеће 1881, до пописа није дошло, већ је одложен због тога што је баш у то вријеме све земље око Улциња требало да обиђе посебна комисија. У писму се даље истиче да по одласку комисије неће бити никакве посебне обазривости према католицима, јер закључци Берлинског уговора предвиђају регулисање односа само са Портом, односно исељеницима-мухаџирима, власницима напуштених земаља, а не и са католицима. Отуда се војвода Симо увелико надао да ће се за насељавање Црногораца и на овај начин обезбиједити доста земље.⁹⁶

Касније је војвода Симо јављао да у Улцињу има доста вакуфских добара, која хоће искоришћавају без икаквог реда и рачуна. Зато је требало да се сва она попишу, да се земље и маслине даду под закуп а новци на добит, да се сачине нови уџовори. Предлагано је да се од вакуфских добара да хоџама пристојна плата, да се мостови, путеви и школе, као задужбине, уредно одржавају, а све остало да се „капитализира као вакуфско добро, до згоднога времена, кад ће се то на мјесне потребе моћи уложити или државом присвојити“. Црногорска влада је извршење предложених мјера одложила до коначног рјешења питања граница између Турске и Црне Горе.⁹⁷

Порта је назначила свога комесара да са још једним, кога је требало да одреди црногорска влада, споразумно ријешити питање вакуфских добара која су се налазила у новоприсаједињеним крајевима. Тек 1888. сачињен је попис вакуфских добара на територији Улциња и у његовој непосредној околини. Из списка се види да само на овом подручју има 12 вакуфских имања, и то 11

⁹⁴ Стенографске биљешке за 1909, 601—603, 647 и 650.

⁹⁵ Напомињемо да су турски делегати у мјешовитој комисији на састанку одржаном 21. јануара 1879. покренули питање о вакуфима на „уступљеном“ земљишту на које су им црногорски делегати одговорили да о томе немају никаквих инструкција (др Владан Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија 1814—1894*, 439).

⁹⁶ МУД 1881, II, 10.

⁹⁷ МИД 1882, II, 1105.

цамија (градска, код Точка пашина, Метериза, Рана, Мезђе, Врх Пазара, Нове Махале, Мераје, Брегута, Колонце и Зогања) и један мејтеф (Фејзмо) са 2.385 коријена маслина, 37 и по рала земље и 17 кућа, рачунајући и радње, са четири баште.⁹⁸ Овим добрима газдовало се на исти начин као и у Бару, гдје је вриједност вакуфских добара, како смо видјели, била знатно већа.

И приликом насељавања и регулисања земљишних односа у околини Бара и Улциња изразиле су се главне одлике политике црногорске владе на овом плану послије 1878. године. Више разних прописа, махом упућиваних у виду наредби нижим органима, чешће у по нечему и противурјечних, различито је спровођено. На основу њих се најбоље може оцијенити степен организације и одговорности и виших и нижих органа књажевске власти опште.

Уз притисак масе беземљаша да и у маларичном дијелу земље обезбиједи себи опстанак, и у условима кад су могли очекивати повратак власника (мухаџира) на своју земљу, врло су се снажно изражавале и тежње главара, углавном виших, да запосједну најбоље површине обрадиве земље. Наметала се потреба да се примитивним средствима државне политике у земљи неразвијеног друштва, у коме су се сукобљавали интереси остатака феудализма, недовољно изражених снага буржоазије и беземљаша, у исто вријеме морају рјешавати питања, тако рећи, свих њих. Чињеница је да је баш у овом дијелу државе најмање чивчија добило земљу у својину, али се број насељеника (беземљаша) из године у годину повећавао. То и јест колики-толики резултат под таквим условима и на такав начин изведене аграрне реформе у овом крају.

Ђ. Д. Пејовић

⁹⁸ МИД 1888, I, 176.